

TUTKIMUSMENETELMIÄ OIVALTAMISEN APUVÄLINEIKSI

Paul ten Have *Understanding qualitative research and ethnomethodology*. London: Sage 2004. 199 s. ISBN 0-7619-6685-4.

Robin Wooffit *Conversation analysis and discourse analysis: A comparative and critical introduction*. 235 s. London: Sage 2005. ISBN 0-7619-7426-1.

Tarkastelen tässä arvioissa kahta Sage-kustantamolta hiljattain ilmestynyttä tutkimusmenetelmiin keskittyvää kirjaa: Paul ten Haven *Understanding qualitative research and ethnomethodology*-teosta sekä Robin Wooffitin *Conversation analysis and discourse analysis* -oppikirjaa. Kummankin teoksen kirjoittaja on taustaltaan sosiologi, ja kirjat ovat ensisijaisesti sosiaalitieteilijöille suunnattuja. Tarkasteluni lähtökohtana onkin kysymys siitä, millä tavoin kielentutkija voisi näistä metodioppaista hyötyä.

Paul ten Haven kirjan ideana on tarkastella laadullisia tutkimusmenetelmiä etnometodologisesta näkökulmasta. Teos on otteeltaan pohtiva ja ten Haven näkökulma tutkimusmenetelmiin virkistävää: tutkimusmenetelmiä ei hänen mukaansa tule nähdä pelkkinä työkalupakkeina vaan pikemminkin heuristisina mahdollisuuksina, oivaltamisen apuvälineinä. Ten Have kirjoittaa johdannossa, että teos on tarkoitettu ajattelun ja inspiraation lähteeksi seikkailunhaluisille tutkijoille. Wooffitin kirjan takakannessa taas mainostetaan, että teos on kaiken tasoisille (!) opiskelijoille suunnattu oppikirja, jossa esitellään keskusteluanalyysia ja diskurssianalyysin eri suuntauksia. Näitä diskurssitutkimuksen menetelmiä lähestytään vertailevan näkökulman kautta. Tämä vertaileva ote on piirre, joka erottaa Wooffitin teoksen muista keskustelun- ja diskurssianalyysin perusoppikirjoista (esim. Fairclough 1992; ten Have 1999; van Dijk 1997). Kumpaakaan

tässä tarkastelemaani kirjaa ei voi pitää erityisen objektiivisena tutkimusmenetelmien esittelynä: Wooffit kirjoittaa jo johdannossa pitävänsä keskusteluanalyysia menetelmistä käyttökelpoisimpana. Ten Have puolestaan kannattaa etnometodologista näkökulmaa ja tarkastelee laadullisia tutkimusmenetelmiä siitä käsin. Kirjoittajien omien preferenssien näkyminen tekstissä ei kuitenkaan ole pelkästään huono asia, vaan se tekee lukukokemuksesta paikoin jopa viihdyttävän.

ETNOMETODOLOGIA TUTKIMUKSEN VIITEKEHYKSENÄ

Etnometodologian perustajan Harold Garfinkelin ensisijainen tutkimuskohde oli arki ja arkipäivän tavanomaiset käytänteet. Edelleenkin etnometodologisissa tutkimuksissa fokuksessa on se, millä tavalla ihmiset toimivat arkipäivän tilanteissa ja miten arkijärki ja arkitieto rakentuvat. Ten Haven kirjan kolme ensimmäistä lukua johdattelivat lukijan etnometodologisen tutkimuksen peruskysymyksiin.

Ensimmäisissä luvuissa ten Have valottaa hieman etnometodologian historiaa ja tuo esiin keskeisiä termejä, kuten selontekovelvollisuuden (*accountability*), refleksiivisyyden (*reflexivity*) ja indeksaalisuuden käsitteet. Selontekovelvollisuus liittyy siihen, että erilaisissa vuorovaikutustilanteissa ihmiset ovat velvollisia toimimaan niin, että heidän toimintansa on ymmärrettävää

▷

muille toimijoille tai ainakin se on selitetävissä, silloin kun selitys on tarpeen. Toiminnan refleksiivisyys taas viittaa siihen, että tavalliset jokapäiväiset toiminnat ovat itseään selittäviä: seisossaan jonossa ihmiset osoittavat jonottavansa sijoittamalla kehonsa tilaan tietyllä tavalla. Yleensä ihmiset pystyvät myös vaivatta vastaamaan kysyttäessä, ovatko he jonossa. Indeksaisuus taas liittyy Garfinkelin terminologiassa siihen, että kaikki jokapäiväisessä vuorovaikutuksessa käytetyt termit saavat tulkintansa siitä kontekstista, jossa ne lausutaan. Tämä ei siis koske vain deiktisiä vaan aivan kaikkia ilmauksia.

Ten Have kiinnittää huomiota siihen, että koska etnometodologia on kiinnostunut nimenomaan arkipäätelystä, se joutuu kohtaamaan ainakin yhden metodologisen ongelman: arkipäätely ei välttämättä näy. Arkijärki ja arkisiin toimintoihin liittyvät käytänteet ovat jokapäiväisessä elämässä niin itsestään selviä, ettei niitä huomata. Jotta niitä voitaisiin tutkia, on ne tehtävä tavalla tai toisella näkyviksi. Yksi tapa arkitiedon esille tuomiseen olivat Garfinkelin rikkomuskokeet (*breaching experiments*). Näissä kokeissa arkipäätely yritettiin jollain tavoin saada näkyväksi rikkomalla totuttuja sääntöjä: koetta suorittaneet henkilöt esimerkiksi toimivat keskustelutilanteissa odotuksenvastaisesti tai kehittivät pelaamaansa peliin omat säännöt. Garfinkelin ajatus oli, että rikkomalla vuorovaikutuksen normaalin ja odotuksenmukaisen etenemisen kaavoja ja tarkkailemalla, miten ihmiset tähän reagoivat, päästään käsiksi normaalia ja odotuksenmukaista toimintaa rakentaviin tulkintasääntöihin.

Keskustelunalyysi on yksi etnometodologiselle ajattelulle pohjautuva tutkimusmenetelmä. Keskustelunalyytisessä tutkimuksessa arkinen päätely pyritään kuitenkin saamaan näkyväksi aivan toisentyypisellä tavalla kuin Garfinkelin rikko-

muskokeissa. Luonnollisista vuorovaikutustilanteista tehdyt nauhoitukset ja niistä kirjatut litteraatiot ovat apuvälineitä, joilla keskusteluntutkija pyrkii saamaan ihmisten arkipäätelyä jäsentävät käytänteet näkyviksi ja tutkittaviksi. Etnometodologian ja keskustelunalyysin suhde on kuitenkin kiistanalainen, minkä ten Have tuo kirjassaan esiin (ks. myös esim. Lynch ja Bogen 1994). On esitetty, että erityisesti kaikkein kielitieteellisimmässä muodoissaan keskustelunalyysi on etäännytynyt jo melko kauas etnometodologiasta. Ounastelen kuitenkin, että juuri tästä syystä nämä ten Haven kirjan ensimmäiset luvut saattavat olla mieluisaa ja hyödyllistäkin luettavaa monelle kielitieteellisesti suuntautuneelle keskusteluntutkijalle. Ne lukemalla kielestä kiinnostunut keskusteluntutkija saa melko hyvän yleiskuvan metodinsa taustoista tiiviissä ja havainnollisesti kirjoitetussa muodossa.

Kirjan neljässä seuraavassa luvussa keskitytään laadullisen tutkimuksen menetelmien ja analyysikeinojen pohtimiseen. Tarkasteltavina ovat haastattelut, etnografiset tutkimusmenetelmät sekä luonnollisten dokumenttien, esimerkiksi erilaisten tekstien, valokuvien tai piirrosten käyttö tutkimuksen aineistona. Ten Have nostaa laadullisista menetelmistä kirjoittaessaan toistuvasti esiin Pertti Alasuutarilta peräisin olevan erottelu fakta- (*factist*) ja näytenäkökulmaan (*specimen perspective*) (ks. Alasuutari 1995). Tämän erottelun mukaan tutkija voi suhtautua aineistoonsa ja sen analysointiin kahdella eri tavalla. Faktanäkökulmasta katsottuna aineistojen ajatellaan kertovan jotakin tutkittavasta »todellisuudesta». Esimerkiksi haastattelujen avulla saadaan tämän ajatuskannan mukaan esiin tutkittavana olevan ihmisryhmän todellisia ajatuksia, motiiveja ja käsityksiä. Jos tutkimusaineistoja sen sijaan lähestytään näytenäkökulmasta, pidetään tutkittavia aineistoja sinänsä tutkimuksen

kohteena: tutkimusmateriaalia ei pidetä »todellisuuden» heijastajana, vaan se on osa tuota tutkittavaa todellisuutta.

Ten Haven etnometodologinen ote korostaa näytenäkökulman ensisijaisuutta. Esimerkiksi haastatteluista kirjoittaessaan hän tähdentää, että haastattelu vuorovaikutustilanteena on itsessään kiinnostava tutkimuskohde ja että haastatteluja voidaan käyttää myös vaikkapa erilaisten jäsenkategoriointien tutkimukseen tai tarinankerronnan tarkasteluun. Luonnollisia dokumentteja näytenäkökulmasta analysoitaessa taas voidaan esimerkiksi niiden tekstuaaliset elementit nostaa tutkimuksen kohteeksi.

Kielentutkijalle niin puhuttujen kuin kirjoitettujen tekstien analysoiminen nimena näytenäkökulmasta on tuttua. Tuttu on myös ajatus siitä, että erilaiset diskurssit rakentavat niitä ympäröivää todellisuutta ja ovat osa sitä. Siksi ten Haven kirjan haastatteluja ja luonnollisia dokumentteja käsittelevät osuudet eivät mielestäni tarjoakaan kielentutkijalle mitään erityistä inspiraatiota. Etnografiaa käsittelevästä luvusta sen sijaan on iloa, sillä siinä ten Have puntaroi etnografiseen tutkimukseen liittyviä haasteita kiinnostavalla tavalla. Pohdinnan kohteena on esimerkiksi tutkijan asema etnografisen tutkimuksen eri vaiheissa: Millaisen roolin tutkija voi ottaa kenttätöitä tehdessään? Miten omaa toimintaa tutkijana tulisi tarkastella ja arvioida? Miten kirjoittaa tutkimus, jotta se vastaisi akateemisiin intresseihin eikä loukkaisi tutkittavien etuja? Kiinnostavan luvusta ja koko kirjasta tekee se, että ten Have kysyy — vastauksia tuputtamatta. Kirja siis toimii tavoitteensa mukaisesti ajattelun apuna ja parhaimmillaan uusien näkökulmien avaajana.

Uusien näkökulmien löytämisessä ovat mielestäni avuksi myös teoksen kaksi viimeistä lukua. Niissä ten Have kirjoittaa

etnometodologisten tutkimusten tekemisestä ja kokoaa näkökulmia. Esimerkit etnometodologisten tutkimusten tekemisestä ja etnometodologiseen havainnointitapaan oppimisesta pohjautuvat ten Haven omiin opetus- ja tutkimuskokemuksiin. Omakoh- taisuus tekee näistä viimeisistä luvuista kiinnostavaa luettavaa: ten Have kertoo esimerkiksi opiskelijoidensa kanssa tekemistään observointiharjoituksista, joissa havainnoitiin ihmisten liikkumista liikennevaloissa. Näiden esimerkkitutkimusten kautta konkretisoituu kiehtovalla tavalla se, miten näkökulma vaikuttaa siihen, mitä havaitaan.

Ten Haven teos ei ole mikään menetelmämanuaali, mutta se on varmasti innostavaa luettavaa jokaiselle kvalitatiivista tutkimusta tekeväälle tutkijalle, joka haluaa pohtia metodisia valintojaan. Erityisesti kirjasta hyötyvät uskoakseni keskustelututkijat ja etnografisia menetelmiä käyttävät lingvistit.

KESKUSTELUNANALYYSI JA MUUT DISKURSSIN TUTKIMUKSEN MENETELMÄT

Ten Haven kirjan laadullisten tutkimusmenetelmien esittelystä jäävät puuttumaan ainakin keskustelunanalyttisen menetelmän tarkempi esittely (ks. kuitenkin ten Have 1999) sekä diskurssianalyysin eri suuntaukset. Näihin metodeihin tarttuu Wooffit, jonka teos jakaantuu kolmeen osaan. Ensimmäisessä osassa lukija tutustutetaan keskustelun- ja diskurssianalyysin perusteisiin menetelmiä vertaillen. Toinen osa keskittyy diskurssianalyysin (DA) eri suuntausten esittelyyn, ja kolmannessa osassa käsitellään keskustelunanalyysia (KA) ja erityisesti sitä kohtaan esitettyä kritiikkiä.

Kirjan ensimmäinen osio on kirjoitettu siten, ettei lukijalla oleteta olevan minkäänlaisia perustietoja, vaan tutkimus-

▷

menetelmien esittely aloitetaan aivan alusta. Wooffit esittelee niitä Harvey Sacksin tekemiä havaintoja, joista keskustelunanalyttinen tutkimus sai alkunsa. Diskurssianalyysin synnyn Wooffit taas jäljittää Gilbertin ja Mulkayn tieteellisen tiedon sosiologiaa käsitteleviin tutkimuksiin. Toisessa luvussa Wooffit esittelee melko tarkasti yhden keskustelunanalyttisen ja yhden diskurssianalyttisen esimerkkitutkimuksen. Keskustelunanalyttinen esimerkkitutkimus on Sacksin, Schegloffin ja Jeffersonin (1974) klassinen vuorottelujäsennessartikkeli. Diskurssianalyttinen esimerkkitutkimus taas on Gilbertin ja Mulkayn (1984) tieteellisen tiedon tuottamiseen ja tieteelliseen diskurssiin liittyvä tutkimus.

Kolmannessa ja neljännessä luvussa Wooffit jatkaa keskustelunanalyysin ja diskurssianalyysin vertailevaa esittelyä. Yhtenä tutkimussuuntauksia yhdistävänä piirteenä hän nostaa esiin sen, että syntyvaiheissaan molempia suuntauksia pidettiin radikaaleina. Radikaaleja ne olivat siksi, että ne pitivät kielen käyttöä sekä kielen todellisuutta rakentavia ja ideologisia puolia tutkimisen arvoisina asioina sinänsä. Toinen esille nouseva metodeja yhdistävä tekijä on se, että etnometodologinen ajattelu on vaikuttanut niihin molempiin: diskurssianalyysin suuntauksista etnometodologia on vaikuttanut Wooffitin mukaan erityisesti Potterin ja Wetherellin kehittämään diskursiiviseen psykologiaan. Tutkimussuuntauksien välisten erojen käsittelyssä keskeisimmiksi nousevat tutkimusaiheisiin ja metodeihin liittyvät asiat, kuten se, että keskustelunanalyttinen metodi fokusoii vuorovaikutuksen rakenteeseen, kun taas diskurssianalyysissä kiinnostuksen kohteena on erilaisten tulkintojen ja merkitysten sosiaalinen rakentuminen yleensä yksittäistä keskustelua laajemmissa vuorovaikutuskonteksteissa.

Wooffitin kirjan ensimmäinen osio on helppolukuinen, selvästi ja havainnollisesti kirjoitettu. Näitä kirjan ensimmäisiä lukuja voisikin mielihyvin suositella lukemistoksi vaikkapa diskurssien tutkimuksen peruskurssille. Ensimmäisen osion jälkeen Wooffitin ote kuitenkin muuttuu — mielestäni aika dramaattisesti. Wooffit toteaa itse teoksen johdannossa, että kirjan kahden viimeisen osion luvut olettavat lukijalta jo jonkinlaisia perustietoja. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että ensimmäisessä osiossa tarjotut perustiedot eivät ole aivan riittävät, jotta lukija pysyisi perässä siinä eri tutkimussuuntausten välisten kahnausten esittelyssä, johon Wooffit kirjan loppuosassa paljolti uppoutuu.

Kirjan toisessa osiossa esitellään diskurssianalyysin eri suuntauksia. Käsiteltävinä ovat Gilbertin ja Mulkayn tiedonsosiologiasta alkunsa saanut diskurssianalyysin suuntaus, diskursiivinen psykologia, kriittinen diskurssianalyysi sekä foucault'lainen kriittisen diskurssianalyysin suuntaus. Wooffitin keskustelunanalyysia suosiva kanta näkyy näissä luvuissa selvästi, ja hän tuo jokaiseen diskurssianalyysin suuntauksia esittelevään lukuun mukaan myös keskustelunanalyttisen näkökulman tai esimerkkitutkimuksen. Toisaalta tämä keskustelunanalyysin korostaminen tekee tekstistä havainnollista ja auttaa ymmärtämään erityisesti keskustelunanalyysin suhdetta muihin diskurssien tutkimuksen menetelmiin. Toisaalta keskustelunanalyysin korostaminen tekee tekstistä paikoin hieman hämää. Esimerkiksi diskursiivista psykologiaa käsittelevästä luvusta ei käy selväksi, miten Wooffit ajattelee diskursiivisen psykologian eroavan keskustelunanalyysistä, koska suuri osa luvussa esitellyistä esimerkeistä ja ajatuksista on peräisin keskustelunanalyttisistä tutkimuksista.

Kirjan kolmannessa osassa eli kahdessa viimeisessä luvussa Wooffit ruotii sel-

laisia metodisia kiistoja, joissa keskustelunanalyysi on ollut kritiikin kohteena. Wooffitin mukaan keskustelunanalyysiin kohdistunut kritiikki voidaan karkeasti ottaen jakaa kahteen luokkaan: toisaalta keskustelunanalyysia on kritisoitu siitä, että sen avulla ei pystytä tutkimaan perinteisessä sosiologisessa tutkimuksessa keskeisiä aiheita, esimerkiksi vallan ja epätasa-arvon ilmentymistä sosiaalisissa suhteissa tai sukupuoleen tai etniseen ryhmään liittyvää syrjintää. Toisaalta on myös esitetty, että keskustelunanalyysin näkemys vuorovaikutuksesta on liian optimistinen eikä se ota huomioon kielessä ja vuorovaikutuksessa läsnä olevia ideologioita. Näissä kirjan viimeisissä luvuissa Wooffit pyrkii keskustelunanalyyttisten tutkimusten esittelyn kautta argumentoimaan tätä kritiikkiä vastaan. Suomalaista lukijaa ilahduttaa se, että Wooffit nostaa yhtenä keskustelunanalyysin käyttökelpoisuutta osoittavana esimerkkitapauksena esiin Liisa Tainion tutkimuksen, jossa Tainio (2003) analysoi, miten seksuaalinen häirintä rakentuu vuorovaikutuksessa näkyväksi ja tunnistettavaksi ilmiöksi. Wooffit pitää Tainion tutkimusta erinomaisena esimerkkinä siitä, miten keskustelunanalyysin keinoin voidaan päästä käsiksi myös vallan ja epätasa-arvon ilmentymiin vuorovaikutuksessa.

Kaiken kaikkiaan Wooffitin kirjasta jää kuitenkin jollakin lailla epätasapainoinen olo. Lukija jää väkisinkin pohtimaan, kenelle teos oikein on suunnattu. Ensimmäiset neljä lukua soveltuvat mainiosti diskursiivisen tutkimuksen menetelmiin ensimmäistä kertaa tutustuvalla. Ensi kosketuksia menetelmiin ottavia opiskelijoita kuitenkin tuskin kiinnostavat eri metodien väliset oppikiistat, joita Wooffit käsittelee kirjan loppupuolella runsaasti. Tutkimussuuntausten välisiä suhteita ja kiistoja koskevat luvut taas kiinnostavat varmasti sellaista tutkijaa

tai opettajaa, joka puuhastelee diskurssintutkimuksen menetelmien parissa. Tällaista lukijaa ensimmäiset luvut eivät kuitenkaan palvele.

MAAILMA MENETELMÄOPPAITA PULLOLLAAN

Molemmat tässä tarkastelemani teokset ovat selvästi kirjoitettuja ja havainnollisia tekstejä. Yhteistä kirjoille on myös se, että niissä on erinomaiset tiivistelmät jokaisen luvun lopussa. Ne ovat oiva apu lukijalle. Lukemista ja opiskelua tukevat myös molemmista teoksista lähes jokaisen luvun lopusta löytyvät kommentoidut kirjallisuusluettelot, joiden avulla lukija löytää helposti lisää kiinnostavaa aiheeseen liittyvää kirjallisuutta. Nämä kaikki tekstin selkeyteen ja havainnollisuuteen liittyvät positiiviset seikat kertovat tietenkin ennen kaikkea hyvästä toimitustyöstä, ja kirjoilla näyttääkin olevan sama toimittaja.

Maailma on tutkimusmenetelmäoppaita pullollaan. Tässä tarkastelemani teokset pyrkivät hyvin eksplisiittisesti löytämään oman paikkansa menetelmäoppaiden joukossa. Ten Haven kirjan omaleimaisuus liittyy etnometodologisen näkökulman korostamiseen. Wooffit taas tähdentää kirjansa eroavan muista vastaavista tutkimusmenetelmiä vertailevan otteen takia. Mielestäni ten Haven kirja onnistuu paikkansa löytämisessä ja täyttämässä: se toimii inspiroivana ohjaajana ja ajattelun avittajana. Wooffitin teos puolestaan jättää toivomisen varaa: kirjan yksittäiset luvut voisivat olla varsin käyttökelpoisia esimerkiksi tutkimusmenetelmiä opetettaessa, mutta kokonaisuutena oppikirjana teos ei mielestäni toimi, koska sen kohderyhmä jää epäselväksi. ■

NIINA LILJA

Sähköposti: nihilja@campus.jyu.fi

▷

LÄHTEET

- ALASUUTARI, PERTTI 1995: *Researching culture: Qualitative method and cultural studies*. London: Sage.
- VAN DIJK, TEUN (toim.) 1997: *Discourse as structure and process. Discourse studies: A multidisciplinary introduction I*. London: Sage.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- GILBERT, G. NIGEL – MULKAY, MICHAEL 1984: *Opening Pandora's box: A sociological analysis of scientists' discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TEN HAVE, PAUL 1999: *Doing conversation analysis: A practical guide*. London: Sage.
- LYNCH, MICHAEL – BOGEN, DAVID 1994: Harvey Sacks' primitive natural science. – *Theory, Culture & Society* 11 s. 65–104.
- SACKS, HARVEY – SCHEGLOFF, EMANUEL – JEFFERSON, GAIL 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation. – *Language* 50 (4) s. 696–735.
- TAINIO, LIISA 2003: When shall we go for a ride? A case of sexual harassment of a young girl. – *Discourse and Society* 14 s. 173–190.